

СУЧАСНИЙ ФІЛОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ФЕМІНІСТИЧНОГО НАРАТОЛОГІЧНОГО ПРОЕКТУ

У статті висвітлено історію виникнення та становлення феміністичної наратології як одного із провідних напрямків у сучасній теорії літератури.

Ключові слова: наратологія, гендер, феміністична теорія, феміністична наратологія.

В статті освещена история возникновения и становления феминистической нарратологии как одного из основных подходов в современной теории литературы.

Ключевые слова: нарратология, гендер, феминистическая теория, феминистическая нарратология.

The article gives a broad outline of the origin and development of feminist narratology as one of innovative approaches in modern literary criticism.

Key words: narratology, gender, feminist theory, feminist narratology.

Починаючи з 1990-х років наратологія, «теорія розповіді (англ. *narratology*, франц. *narratologie*, від. лат. *narrare*: *розповідати, оповідати* і грец. *logos*: *слово, вчення*), покликана досліджувати його специфіку, форму та функціонування, компетенцію, спільні та відмінні ознаки оповідей (розповідей), моделювання фабул, визначення відповідних типологічних рядів» [2, с. 94], відчуває істотних змін, які зумовлені міждисциплінарним змішуванням наукових мов та необхідністю пошуку новітніх підходів до осмислення наративів. У сучасних дослідженнях оповіді з'являється різноманіття гетерогенних підходів, серед яких Ансгар Нюннінг виокремлює контекстуалістську (С. Четмен), тематичну (А. МакКензі), компаративну (С. Онега, Г. Ланда), прикладну (С. Онега, Г. Ланда, М. Флудернік), марксистську (Ф. Джеймсон, Дж. Бендер), лесбійську та квір наратології (М. Фарвелл, Дж. Руф, С. Лансер), етнічну (Л. Дойл), міжкультурну (М. Орож, Й. Шонерт, Р. Зоммер), постколоніальну (М. Флудернік, М. Гімніч, Х. Бірк, Б. Ньюмен), соціальну (М. Кері), когнітивну (Дж. Куллер, М. Флудернік, Д. Герман, М. Джан, М. Перрі, М. Стернберг, Р. Шнайдер), натуралістську (М. Флудернік), новітні історичні наратології (М. Кюрі, Н. Армстронг, Дж. Бендер, С. Сулейман), культурологічну та історичну наратології (А. Нюннінг, К. Серкемп, Б. Зервек), діахронічну (М. Флудернік, А. Нюннінг, К. Рейнфендт, В. Вольф, Б. Зервек), феміністичну наратологію (М. Баль, Е. Бут, Е. Кейс, С. Лансер, К. Мезі, Р. Уорхол, Г. Олрет, А. Гютенберг, М. Гімніч) [8, с. 54-55]. Саме остання з наявною установою на феміністську теорію та перспективи, на думку К. Мезі, і змінила загальну спрямованість наратології, розставивши інші акценти в наукових процедурах інтерпретації наратологічних категорій і демонструючи їх нове

розуміння [4, с. 3]. Мета статті полягає у висвітленні основних етапів становлення феміністської наратології як окремого наукового напрямку, який зосереджує увагу на дослідженні наративних структур та стратегій у контексті культурного формування гендеру.

Постструктуралістський фемінізм, за слушним зауваженням Л. Штохман, «кидає виклик класичній наратології, аргументуючи це категоричним бінаризмом структуралістських моделей, що формують невідповідні зразки мислення про різницю раси, класу, гендеру, національності та статі» [3, с. 374]. Саме гендер як певний тип ментальності і певної поведінки виступає новим імпульсом, що зумовлює контамінацію двох окремих напрямків – наратології і феміністичної критики, у спільний науковий проект і визначається американською дослідницею Сьюзен Лансер термінологічною одиницею «феміністична наратологія» [10, с. 342]. Генералізований характер поняття «феміністична наратологія» підкреслюється Р. Пейдж, хто вважає останню «зонтичним терміном, що охоплює наукові розвідки з гендерної точки зору» [11, с. 1].

На думку більшості спеціалістів літератури, продуктивність звернення до концепцій і дослідного досвіду феміністичної критики багато в чому зумовлена відкритістю наукового напрямку іншим стратегіям інтерпретації художнього тексту і неможливістю використовувати її категорії надмірно суб'єктивно і «монологічно». Проте незважаючи на успішне освоєння теоретичних положень фемінізму рядом наукових сфер (психоаналітикою, теорією фільму тощо) довгий час наратологія протистоїть гендерним поглядам. Практично жодне дослідження у сфері наратології не вважало за науковий інтерес обговорення

категорії гендеру нарративних інстанцій, уникало відкритого теоретизування щодо його критеріїв, вбачаючи фундамент наратології в чоловічих текстах, ігноруючи специфічність жіночого письма і фемінну літературну традицію. Спроби акцентуації окремими спеціалістами літератури значущості врахування соціальних факторів у формуванні нарративних стратегій та необхідності дослідження тієї ролі, яку відіграє гендерний статус письменника, носять поодинокий та спорадичний характер.

Однією з перших робіт, що стає впливовою в середовищі сучасних спеціалістів феміністичної наратології є дослідження М. М. Бруер «A Loosening of Tongues: From Narrative Economy to Women Writing» (1984), де репрезентовано ретельний аналіз особливостей позиціонування жіночого нарративу, фокусуєчись на теоретичних положеннях дослідження літератури жінок-письменниць таких літературознавців як Е. Сіксу, А. Леклерк, Л. Ірігрей. Бруер стверджує, що деякі критичні дискурси, зокрема жіноче письмо, ідентифікували тісну існуючу мережу взаємостосунків між нарративом і владою, бажанням, знаннями. Література жінок-письменниць та наукові напрямки її дослідження, на її думку, відіграють ключову роль в розрішенні кризи в наратології і становленні оновленого теоретичного фундаменту сфери гуманітарних знань про оповідь [5, с. 1147].

Проте визначальну роль у формуванні серйозного теоретичного фундаменту феміністичної наратології відіграє робота С. Лансер «Toward a Feminist Narratology» (1986), в якій дослідниця відважно декларує свій намір розширити горизонти трактування нарративу і збагатити класичну теорію нарративної площини ідеями феміністичної критики, визначаючи новий науковий напрям терміном «феміністична наратологія». Привабливість зазначеного наукового напрямку, на думку Лансер, полягає не лише у можливості дослідження жіночої літературної традиції з позицій наратологічного прочитання. Внаслідок засвоєння концептуальних положень фемінізму наратологія відкриває нові ресурси для розуміння досвіду жіночих літературних текстів і окреслення впливу гендеру на рівні дискурсу. Головною перевагою для Лансер, як зазначає Г. Бандальєр, «є те, що вона пропонує відносно незалежну систему поглядів для дослідження груп текстів», яка не витісняє, а в значній мірі доповнює положення класичної науки про нарратив [1; с. 51].

Натхнена, з одного боку, міркуваннями про зв'язок техніки та ідеології своїх попередників Ю. Лотмана, Р. Вайманна і Р. Фаулера, а з іншого – елімінацією М. Претт у роботі «Toward a Speech Act of Literary Discourse» (1977) опозиції між «буденною» і «поетичною» мовами та застосуванням теорії мовленнєвих актів у межах літературного твору, С. Лансер вбачає широкі можливості трактування фікціонального тексту як звичайного мовленнєвого акту, де історичний автор

незважаючи на його відсутність у письмовому дискурсі спілкується зі своїм читачем засобом кодування в текстуальному просторі одного чи декількох голосів.

У структуруванні точки зору в дискурсі Лансер уникає традиційних термінів «перша особа», «третя особа», «драматичний», «всезнаючий», вважаючи зазначену термінологію поверховою і такою, що не відбиває глибинних текстуальних процесів. Враховуючи комунікативну спрямованість літературного твору і залежність сприйняття, інтерпретації і рецепції інформації, що міститься у художньому тексті, від стосунків мовця і слухача, самої інформації та процесу оповіді, дослідниця пропонує ряд факторів, що, на її думку, максимально підвищують ефективність процесу комунікації з боку відправника, а саме: елементи статусу (*status*) – відношення оповідача, наділеного повноваженнями, компетентністю, надійністю і майстерністю, до мовного акту, контакту (*contact*) – фізичних (на рівні оформлення тексту – вигляд слів, розмір абзаців тощо) або психологічних відносин між оповідачем, та аудиторією, і позиції (*stance*) – ставлення наратора до змісту дискурсу, його емоційну та ідеологічну рецепцію отриманої інформації, при цьому кожен із зазначених елементів є продуктом соціальної реальності і визначає як особливості створеного дискурсу, так і точки зору у текстуальному просторі [9].

Слід зазначити, що наукова пропозиція С. Лансер отримує неоднозначну рецепцію серед гуманітаріїв. Так, дослідниця Н. Дінгготт настоює, що абстрагований характер нарративних категорій зумовлює їх «абсолютну індіферентність до гендеру», і застосування гендерних параметрів в наратології приводить до літературної інтерпретації, яка сформована на зміщенні теоретичної поетики з історичною або критицизмом [7, с. 43], на що Лансер успішно парирує зауваженням про можливість наближення до розуміння структури нарративних текстів лише при умові всебічного розгляду кожного елементу дискурсу [10].

Наприкінці 1989 року феміністична наратологія знає нових суттєвих змін у своєму розвитку, про що свідчить трансформація і переведення її теоретичних положень в практичну площину. Звертаючись до латентного періоду визрівання жіночого авторства як соціокультурної інституції, феміністичні критики С. Губар та С. Гілберт у своїй монументальній праці з історії жіночої літератури «Божевільна на горищі: жінка-письменниця та літературна уява XIX століття» намагаються окреслити ідеологічні імлікації структури жіночого нарративу і артикулюють ряд визначальних характеристик, які оформлюють жіночий голос у феномен. Як зауважує К. Мезі, попри певний науковий інтерес окремих спеціалістів (Н. К. Міллер, Р. Блау Дьюплессіс, М. Хірш) до «гендерного забарвлення історії в нарративі», «жодний літературознавець до Губарт та Гілберт не досліджував в таких докладних

деталіях вплив гендеру на рівні дискурсу в художній літературі» [4, с. 6].

Своєрідним підсумком жвавих чотирирічних дебатів між Лансер та Дінготт є практичне дослідження Маріанни Кейв «Bakhtin and Feminism: The Chronotopic Female Imagination» (1990), в якому літературознавець погоджується з науковою позицією Сьюзен Лансер щодо важливості врахування гендерного фактору в наративі і започаткування феміністичного напрямку в наратології. Визнаючи плідність парадигми М. Бахтіна (гетероглосія, поліфонія), М. Кейв задіює запропоноване ним поняття хронотопу з метою прочитання художніх текстів К. Шопен «Пробудження («The Awakening»)» та В. Вулф «На маяк» («To the Lighthouse»). Дослідниця доводить, що в умовах сьогодення феміністської критики існує рух до оновленої інтерпретації наративу з позицій діалогу, яка, враховуючи ідеологічну напруженість розповіді, збагачує розуміння особливостей останньої [6, с. 118].

Наукова традиція осмислення уявлень про феміністську наратологію в сучасному західному літературознавстві (Б. Ньюмен, Р. Уорхол, С. Уінетт, М. Кадді-Кін, С. Фрідмен, Дж. Гілтроу, К. Мезі, П. Кої та ін.) продовжується в працях вітчизняних дослідників – Віри Агеевої, Соломії Павличко, Нілі Зборовської, Тамари Гундорової. І хоча в умовах сьогодення українське літературознавство, як зазначає Л. Штохман, «... не оперує терміносполукою ‘феміністична наратологія’, однак спроби застосування наратологічного інструментарію у його постструктуралістській версії в контексті феміністичних студій активно впроваджуються в літературознавчу практику» [3, с. 375].

На відміну від західних літературознавців С. Лансер, К. Рейнолдс, Г. Моглен, Е. Ленгленд, К. Макфарлейн та ін., які прокладають шлях до розуміння особливостей наратологічної парадигми з гендерних позицій, базуючись на теоретичних положеннях Ж. Женетта, С. Четмена, М. Баль, Дж. Прінса, вітчизняні спеціалісти у сфері наратології вдаються до опори у вирішенні проблеми співвідношення наративу з гендером на теоретичну концептуалізацію розповіді, що

склалася в наукових працях Юлії Крістєвої та Ганни Арєндт (наративізація життя).

Зазначений міцний науково-методологічний фундамент бездоганно спрацьовує у роботі Т. Гундорової «Femina melancholica» (2002), де введено до літературознавчого обігу поняття жіночого платонічного роману як особливого типу нарації при окресленні спільних особливостей наративу, створеного в епістолярному дискурсі Ольги Кобилянської та Лесі України. Власна гіпотеза розуміння оповідних стратегій текстуального простору українського постмодерну з притаманними йому наративними перспективами, інтертекстуальністю, переграванням літературних канонів, свідомим і несвідомим повторенням символів-знаків культурної пам’яті репрезентована у роботах «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» (2005) та «Кітч і література» (2010), при цьому остання є ще одним кроком у напрямку подальшої розробки наратологічних перспектив кітчу як складової частини художньої культури та його можливостей щодо гендерного забарвлення у жіночій белетристиці.

Не менш значущим і вагомим вкладом у розвиток феміністської наратології на вітчизняному ґрунті є робота Соломії Павличко, де наголошується на необхідності поєднання ідеологічного підходу феміністичного прочитання із сучасними методиками текстуального аналізу – психоаналітичним, структурним, деконструктивістським, що уможливило не тільки наближення до аргументованого і об’єктивного інтерпретування тексту з гендерних позицій, а й руйнування традиційні уявлення про місце жінки не тільки в українській літературі, а й в суспільстві.

Як бачимо, феміністична наратологія отримує значної уваги та усебічності у розробках західних та вітчизняних дослідників, які причетні до пошуків нових, швидше компромісних поглядів на феномен наративу. Спираючись на класичну теоретичну концептуалізацію оповіді, сучасний феміністично-нاراتологічний проект не стільки радикально прокладає шлях до розуміння наративу, скільки уточнює і доповнює існуючі наукові традиції його осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандальєр Г. На літературознавчому роздоріжжі / Г. Бандальєр // Вісник Національної академії наук України. – 2007. – № 1. – С. 48–60.
2. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. / авт.-упоряд. Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – 624 с.
3. Штохман Л. Феміністична наратологія: західний досвід і українські зразки // Наукові записки ТНПУ. Сер. : Літературознавство. – Тернопіль, 2012. – Вип. 34. – С. 372–379.
4. Ambiguous Discourse. Feminist Narratology and British Women Writers / Ed. By Kathy Mezei. – London : University of North Carolina Press, 1996. – 286 p.
5. Brewer M. Loosening of Tongues. From Narrative Economy to Women Writing / M. Brewer // Modern Language Notes. – № 5, 1984. – P. 1141–1161.
6. Cave M. Bakhtin and Feminism: The Chronotopic Female Imagination // Women’s Studies. – № 18, 1990. – P. 117–27.
7. Diengott N. Narratology and feminism / N. Diengott // Style 22. – № 1, 1988. – P. 42–51.
8. Heinen S., Sommer R. Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research (Narratologia) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mohamedrabea.com/books/book1_3977.pdf.
9. Lanser S. The Narrative Act. Point of View in Prose Fiction. – Princeton : Princeton University Press, 1981. – 308 p.

10. Lanser S. Toward a Feminist Narratology / S. Lanser // Style. – № 20 (3), 1986. – P. 341–63.

11. Page R. Literary and Linguistic Approaches to Feminist Narratology / R. Page. – Hampshire : Palgrave Macmillan, 2006. – 209 p.

© Луценко Л.О., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.04. 2013 р.

ЛУЦЕНКО Людмила Олексіївна – викладач кафедри англійської філології КПІ ДВНЗ «Криворізького національного університету».

Коло наукових інтересів: філологічний аналіз літературного тексту, англійська література межі XVII-XVIII століття, жіночий любовний роман, різноманітні аспекти творчості Елізи Хейвуд.